

män at försälja, pantsätta, eller bortbyta, utan deras nödtvång til den, som det under rätt Bergs Frälse villkor, besitta och häfda vill och kan; Förbjude förthenskull alle som Oss med hörsamhet och lydno förplicktade äro, och för Vår skull vele och skole göra och låta, at tilfoga bem:te Hans Philip Lybecker hans Hustru eller Arfvingar däremot hinder, mèn eller förfång, i någon måtto, nu eller i tillkommande tider. Til yttermera visso hafve Vi detta med egen hand underskrifvit och Vårt Secret vitterligt härunder sätta låtit, Gifvit i Stockholm den 6 dagen uti Septembris månad, år efter Christi börd, Ett Tusende, Sexhundrade och på det Fyrionde och Åttonde,

CHRISTINA.

Ingressen är ju något till pampig och vittnar om att det inte var något lilleputterike drottningen regerade över. Stormaktstiden hade nära nog nått sin kulmen, innebärande att norra Östersjön, Finska viken och Bottnhavet var svenskt innehav. Den svenska turist som i dag besöker femmiljonstaden Leningrad må betänka, att han beträder gammal svensk mark (Ingermanland).

Sedan Lybecker avlidit 1668 och hans arvingar kommit på obestånd, återgick de tre gårdarna till kronan, som år 1675 försålde dem till kyrkoherden Per Gagnius i St Tuna.

Till donationsjorden hörde tydligen bl a en hytta. Det ligger nära till hands att gissa på den hytta som legat

nedanför Hyttbron. Eftersom någon hytta ej upptogs i 1663 års skattelängd, kanske den vid det laget tjänat ut och lagts ner.

Beteckningen bergfrälse – som borde ha upphört år 1675 – har tydligen ingett sådan respekt att det ännu i våra dagar levat kvar i lantmäteriets jordregister och tingsrättens fastighetsböcker beträffande två av gårdarna i Skräddarbacken, nämligen Boes och Kilns (nuvarande Vikes och Hägers).

För god hjälp vid insamlandet av uppgifterna ovan har jag att tacka Elisabeth Hemström vid länsbibliotekets dalasamling och Rune Ferling vid Storas centralarkiv.

Arne Karlsson

50 års väder 1938 – 1988 i Tunabygden

1930-talet var ett varmt årtionde. 1938 och 1939 avslutades en period med ganska milda vintrar och hyggligt sommarväder. I juli 1938 förekom en del mycket kraftiga regn. Bullerforsen fick då 185 mm, Vassbo 159 och Idkerberget 135 mm. I slutet av sommaren, det var den 30 och 31 augusti, då man på många ställen i landet märkte lukt av brandrök, rapporterar t ex observatören vid Idkerberget "solrök eller brandrök (röklukt) d 30 och 31". Röken kom troligen från stora gräs- eller skogsbränder i Ryssland. Den 2 och 3 september 1938 kom mycket regn, bl a fick Idkerberget 93,6 mm.

Vintern 1938 – 1939 var mild och sommaren var som varmast under augusti månad. I och med 30-talets utgång var det slut med de milda vintrarna, nu kom istället tre mycket kalla – krigsvintrarna.

1940-talet

Vintrarna 1939–1940, 1940–1941 och 1941–1942 var mycket kalla i stora delar av landet och i synnerhet här i Dalarna. Under dessa vintrar förekom periodvis låga temperaturer, men det är fel att påstå att det var mellan –30 och –40 eller mer, nästan varje dag. Men ett särskilt kallt dygn var t ex den 18 januari 1940 då Vassbo avläste –35,7°, Idkerberget hade –34,5° och man kan anta att vissa lågt liggande platser här i Tunabygden hade ner till och kanske något kallare än –40°. Även den 20 februari 1940 var det mycket kallt med –34,6° vid Vassbo lantmannaskola. En minnesvärd händelse under den sista krigsvintern var den kallfront, som kom in över landet den 24–25 januari 1942. Från nordöst kom då extremt kall luft in vid mulet väder med vindar på 10–15 meter per sekund, temperaturen höll sig

då mellan –25 och –30°. Det var vid det tillfället som dr Hällsjö i sin dagbok noterade att det var "storm och –27°, samt att man kunde plocka in småfåglar med bara händerna. . ." Man kan ju undra hur många som var ute på gatorna i Borlänge den dagen.

Somrarna var dessa krigsår lite mera blandade: enstaka månader var mycket varma. Det gällde juni 1940 och juli 1941, däremot var sommaren 1942 kall. I början av juni 1941 förekom stark nattfrost, så hade t ex Vassbo –6,5° den 8 juni och Idkerberget –5,8° samma natt. Det är köldrekord för en junimånad. Men samma månad var det över + 30° den 26, och den 11 juli noterades + 33,4° uppe vid Idkerberget.

Efter 1942 var det slut med de kalla vintrarna och vi fick mera normala temperaturer. 1944 och 1945 hade vi fina sensommarmånader – juli och

augusti. Borlänge hade mycket nederbörd i juli och augusti 1945: 140 + 175 mm uppmättes vid Bullerforsens kraftverk.

1947 var ett märkligt väderår. En mycket kall och torr februarimånad, bara 2 mm uppmättes vid Bullerforsen, och 4 mm vid Idkerberget som hade en medeltemperatur av $-16,3^{\circ}$. En torr sommar, tillika lång och varm. – Augusti var extremt torr – det kom inget regn alls här i Dalarna!

Dalarna var det område som hade minst nederbörd i landet denna augustimånad, flera mätstationer hade 0 mm, det gäller Bullerforsen, Vassbo, Idkerberget och Rommehed. En mera exakt siffra för flygplatsen i Rommehed anger 0,2 mm. Detta är desto mer anmärkningsvärt, eftersom augusti vanligen är den månad

som har mest regn, normalt skall t ex Rommehed ha 78 mm. Sommaren 1947 var också som helhet mycket varm, och i slutet av juni förekom höga temperaturer, bl a hade Idkerberget $+33,8^{\circ}$ den 30, Rommehed $+33,2^{\circ}$ samma dag.

Januari 1948 var kall och snörik, men nästa vinter 1948–1949 blev som helhet mycket mild, blåsig och snöfattig. Sommaren 1949, eller noga räknat september, var mycket varm, så hade t ex Rommehed $+13,1^{\circ}$ i medeltemperatur. Men samma höst var det $-15,8^{\circ}$ vid flygfältet redan den 30 oktober.

1950-talet

1950-talet hade dåliga somrar utom två, 1955 och 1959. Vintern 1950–1951 var mycket snörik, särskilt februari-

mars-april, med mer än 120 cm i Gyllbergen. Juli 1951 var torr och sval, medan augusti blev mycket regnig, särskilt den 10–11, då det kom 136,4 mm vid Idkerberget, hela augusti gav där 258,7 mm. Bullerforsen fick 85,9 mm den 10–11 augusti samt 155 mm för hela månaden.

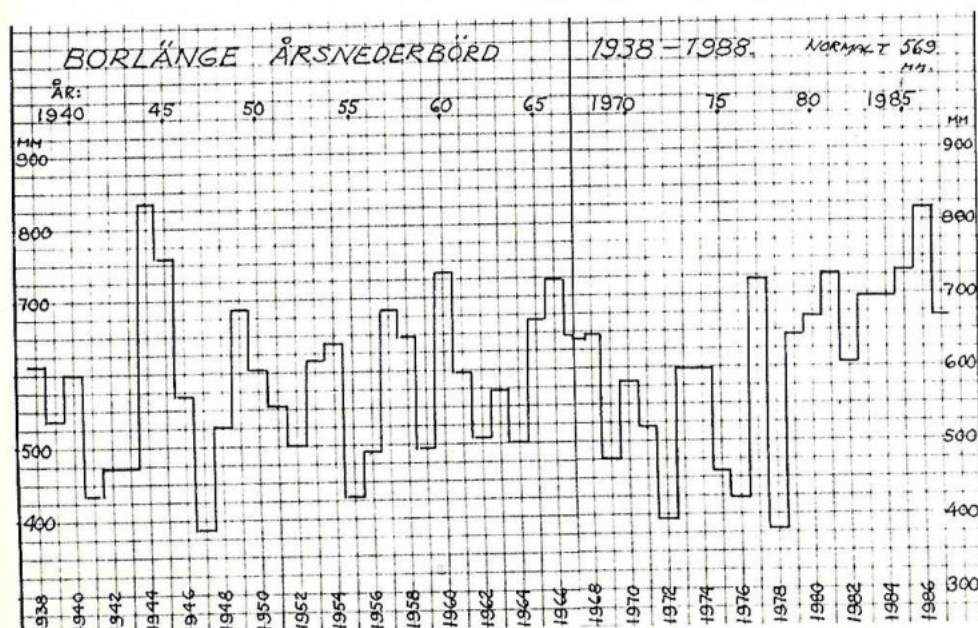
Sommaren 1953 var ganska varm, särskilt juni, och under juli inträffade detta århundrades väderhändelse i Dalarna, *leksandsovädret*, den 4 juli, som ställde till med stor förödelse på flera håll i länet, bl a blev Himlaspelsgruppen i Leksand en liten insjö, av spelscenen blev det bara kaffeved. Ovädret var kännbart även här i borlängetrakten, jag kan ännu se den mörka molnmatta, som drog upp över himlen från nordväst, och som gav upphov till en enorm hagelskur som drog fram i ridåer, samtidigt som blixar korsade himlen så gott som varje sekund under en timmes tid. Rommehed fick då 75 mm nederbörd medan Idkerberget fick 66 mm, Vassbo 68 mm och Bullerforsen minst, med 46 mm på två dygn. Hagelkornen var även i borlängetrakten ganska stora, med en diameter uppåt 3 cm. Delar av sydvästra Dalarna hade upp till 19 åskdagar juli 1953.

December 1953 fick värmerekord, så hade Vassbo $+12,0^{\circ}$ den 3 dec och Idkerberget $+9,6^{\circ}$. För Faluns del höjdes rekordet till $+12,2^{\circ}$ den 3 dec och Idkerberget $+9,9^{\circ}$ från år 1932. 1954 års sommar var ganska sval. Vädret hade sitt speciella intresse för folk den 30 juni den sommaren, då vi hade solförmörkelse i södra delarna av landet. Den var dock inte helt total

här i Borlänge, där man i alla fall kunde se solskäran genom molntäcket då och då. Vintern 1954–1955 var rätt normal, med en tendens till kyla i februari–mars. Men våren blev sen och mycket kylig, särskilt i maj, och snöslask förekom ända nere i Skåne så pass sent som den 8 juni 1955. Men i början av juli hände något märkligt – ett mäktigt högtryck över Brittiska öarna bredde ut sig mot Skandinavien och blev under lång tid bestämmande för vädret. I SMHIs "Månadsöversikt över väderlek och vattentillgång" för juli 1955 står bl a "Svår torka och hög värme ha därför präglat så gott som hela månaden i södra och mellersta Sverige. Under tiden den 15 till den 23 försvagades högtrycket tidvis, och svalare luft kom upprepade gånger in över norra Sverige, där även regn förekom. Vid framträngandet söderut över landet uppvärmdes den svala luften snabbt. Särskilt i Götaland och södra Svealand fortsatte därför det torra och varma vädret nästan utan uppehåll. . ."

Som exempel på torkan kan nämnas, att Rommehed fick 49 mm under juli och 22 mm under augusti, motsvarande värden från Bullerforsen var 23 resp 48 mm, medan Idkerberget hade 34 och 22 mm. Även om dagstemperaturerna gick upp till höga värden, t ex $+31^{\circ}$ på Rommehed den 31 juli, så förekom det en del mycket kyliga nätter – torrt väder gynnar utstrålning nattetid, som exempel natten till den 3 augusti med $+2,4^{\circ}$ på Rommehed.

Vintern 1955–1956 blev mycket kall och ganska snörik, särskilt kallt

var det i februari den 9 då Vassbo hade $-35,0^{\circ}$, Falun $-35,8^{\circ}$, Rommehed $-32,6^{\circ}$ och Idkerberget $-33,0^{\circ}$.

Sommren 1956 blev sval och ostadig, vintern 1956–1957 började rätt kallt i november, men sedan blev det allt mildare, särskilt i början av januari 1957, då t ex Rommehed hade $+8,1^{\circ}$ den 9. Sommaren 1957 hör till de intressantare med ganska hög värme och mycket åska, särskilt i juli. Hösten 1957 blev mycket regnig och vi fick en rejäl höstflod i Dalälven.

Väderåret 1958: Vintern, särskilt febr–mars, kall, sommaren ganska sval. I början av juni finns en notering på Rommehed som lyder ”kraftig nederbörd av snöblandat regn den 9 juni kl 17.20–17.45, temp ca $+1,5^{\circ}$ ”. När det var dags att avsluta sommaren, fick vi en rejäl värmetopp i början av september och värmerekord sattes i Dalarna med $+25,4^{\circ}$ den 4/9 på Rommehed samt $+27,0^{\circ}$ i Falun den 3.

Vintern 1958–1959 blev mycket snörik och kall – med rikliga snöfall i december 1958 och januari 1959 som avbröts tvärt, och februari blev mycket torr, så fick t ex Bullerforsen 88 mm i januari och bara 1 mm under februari. Stor vårflod i Dalarna. Sommaren blev mycket varm och mycket torr, ja torkan blev så svår att bäckar sinade under augusti och september. Under perioden juni–augusti fick Bullerforsen totalt bara 74 mm, mot normalt 212 mm för denna tremånadersperiod. Jag minns tydligt att många lövbusskar, t ex björk och rönn, hade helt bruna blad i september på grund av torkan. I likhet med 1955 var det en del kyliga nätter. Den

22 juni hade Vassbo $-0,5^{\circ}$, den lägsta temperaturen under juli var där $+2,0^{\circ}$.

Vintern 1959–1960 blev rätt kall med bara ett tunt snötäcke.

1960-talet

Om sommaren 1959 var extremt torr blev det snarare tvärtom under delar av sommaren 1960. Det var särskilt augusti som fick mycket regn. Så hade t ex Domnarvet en totalmängd av hela 191 mm! Sedan blev flera år i början av 1960-talet dåliga, vad gäller sommarvädret. I juni 1961 eller för att vara exakt, den 24, drabbades delar av Borlänge av en tromb som kom från nordväst vid 20-tiden på kvällen. Verkningarna av denna tromb kunde följas på en sträcka av ca 2 km, det var mest kring Backa industriområde man kunde se spåren, bl a satt en takplåt spetsad på en stor lyktstolpe!

Sommaren 1961 började bra men slutade sämre, med många skurar under juli och augusti. Hösten blev mild och oktober var rekordvarm med en medeltemperatur av $+8,8^{\circ}$ vid Idkerberget och $+9,4^{\circ}$ i Falun. För båda platserna var det nya rekord, Falun har normalt $+4,6^{\circ}$ i oktober.

Vintern 1961–1962 var märklig. Den började och slutade med mycket kallt väder under december och mars, medan de riktiga vintermånaderna januari och februari var milda. Sommaren 1962 var mycket dålig – en av de kallaste under 1900-talet. Högsommarmånaden juli hade bara en medeltemperatur på $+13,8^{\circ}$ i Falun och $+12,2^{\circ}$ vid Idkerberget.

Under 1960-talet var det särskilt

kalla somrar åren 1961, 1962, 1964 och 1965. Genomgående mycket kalla vintrar hade vi säsongerna 1962–63, 1965–66, 1967–68 och 1968–69. Särskilt och tidvis mycket kall var vintern 1965–66 med både köld och snödjupsrekord! Allra kallast var det den 13/2 1966 med $-38,8^{\circ}$ som lägsta värde nere vid Bäckelund, $-34,0^{\circ}$ på Rommehed och $-37,2^{\circ}$ i Falun. Snön låg rekorddjup i februari månad, Rommehed hade hela 95 cm den 7 och 27 februari.

Vintrarna i slutet på 1960-talet var ganska snörika. På senhösten 1968 inträffade en mycket ovanlig vädersituation, det var i månadsskiftet oktober–november då en markant front skilde mycket kall luft i norr från nästan sommarvarm luft nere i söder.

Den 2 november hade en ort som heter Ugerup i Skåne upp till $+18,4^{\circ}$ och natten till den 3 november var det $-35,0^{\circ}$ i Vittangi i norra Lappland. Tala om temperaturkontraster. Här i Dalarna hade vi omkring noll grader. Följden av dessa luftmassekontraster blev ihållande och mycket riklig nederbörd i Mellansverige. Så fick t ex Rommehed hela 135,2 mm mellan den 26/10 kl 7 och den 5/11 kl 7, dvs under 11 dygn. Idkerberget noterade 179,6 mm denna period varav 115,9 mm föll under 4 dygn från den 1 till den 4 november. Snön ökade på flygplatsen Rommehed från barmark till 56 cm den 4/11!

Senare under samma vinter fick vi en flera veckor lång högtrycksperiod i mars 1969, snön låg djup, på nätterna

Gyllbergen den 28 januari 1977. Snön trycker ner träden.

Foto: Lars Andersson

sjönk temperaturen ner till ca -25° eller lägre, och under dagen nåddes omkr 0° .

Sommaren 1969 var varm och solig, särskilt juni och augusti. Vintern 1969–1970 blev mycket kall med måttligt med snö. Den 1 november drabbades vi av ett intensivt lågtryck med mycket hastigt fallande lufttryck. Orkanvindar, åska och snöfall förekom även här i Dalarna. I februari 1970 förekom ett tillfälle med mycket låga temperaturer, det var den 18 då Rommehed hade $-33,1^{\circ}$, vid Bäckelund var det $-37,1^{\circ}$.

1970-talet

Början av 70-talet kännetecknades av milda vintrar, särskilt mildt var det vin-

tern 1972–1973 med ovanligt höga temperaturer i början av januari -73° : $+10,0^{\circ}$ vid Bäckelund den 10/1. Absolut lägsta temperatur denna milda januari 1973 var $-8,2^{\circ}$ den 14/1. Sommaren 1973 var varm och i juli förekom starka skyfall över Svealand, t ex den 9/7, då Borlänge–Domnarvet fick 70,7 mm under eftermiddagen. Totalt kom 197,4 mm under juli 1973.

Den sista riktigt milda vintern under 70-talet var 1974–1975. Sommaren 1975 minns vi kanske för den intensiva värmebölja som drabbade vårt land i början av augusti månad. Då hade t ex Domnarvet mer än $+30^{\circ}$ 7 dagar i rad! Högsta temperatur avlästes den 7/8, då $+34,5^{\circ}$ noterades i Domnarvet. Vid köldhållet Bäckel-

lund var det $+33,4^{\circ}$ och Falun hade $+35,0^{\circ}$ den 8/8. Det var nya värmerekord för både augusti och sommar-månaderna som helhet.

Under slutet av 70-talet fick vi avsevärt kallare vintrar än i början. Vintern 1978–1979 hör till dessa, då vi hade sträng kyla precis till nyårshelgen 1979 med $-38,2^{\circ}$ nere vid Bäckelund. Under sommaren 1979 förekom ett väldigt skyfall i slutet av juli, det var den 28 juli som samhället Ornäs fick uppleva en enorm hagelskur som gav uppåt 100 mm nederbörd ungefär mellan kl 16.30 och 17.30. Hagelkornen var upp till 25 mm i diameter. En del privata regnmätare i området fick mellan 80 och 100 mm. Märkligt nog hade Borlänge helt uppehåll, inte en droppe föll här. Drivor av hagel fanns kvar i Ornäs ännu tre dagar efter skuren.

– Innan vi lämnar 70-talet bör nämnas något om den mycket snörika vintern 1976–1977, då t ex januari hade 103 mm nederbörd i Domnarvet och 142 mm vid Idkerberget. Snön ökade mer och mer och kulminerade efter mitten av februari då 93 cm noterades vid Bäckelund den 21/2. Det typiska vädret dessa månader var ofta och ihållande snöfall nästan varje dag, däremellan enstaka klara nätter med låga temperaturer neråt -26 till -28° och så nästa dag mulet och snöfall igen. . .

1980-talet

Under det senaste årtiondet, eller för att vara mera exakt, de senaste åtta åren, kan vissa tendenser noteras vad gäller vädret i stort. Mera nederbörd

och en viss sänkning av temperaturen. Vintern 1979–1980 var kall, liksom 1981–1982 medan 1980–1981 och särskilt 1982–1983 var milda vintrar. Vad gäller sommarvädret hade vi en bra försommar 1980 medan 1981, 1982 och 1983 utmärktes av bra väder i juli–augusti. Sommaren 1984 hade kallt i juni–juli.

– Hösten 1984 var ovanligt mulet, ständigt molntäckt himmel. Därefter följde en mycket kall högvinter januari–februari 1985. Då höll vi på att frysa bort. Vi minns väl alla hur det var problem under SM-veckan på skidor i Borlänge, flera tävlingar ”frös inne”, det var för kallt att starta. Den 27 januari hade Borlänge–Bäckelund $-38,2^{\circ}$ som lägsta temperatur. Under februari förekom 9 dygn med kallare än -30° , t ex den 19/2, då det var $-36,6^{\circ}$. Efter den kalla vintern kom en sommar som också var något kallare än normalt. Vintern 1985–1986 blev också kall. Då hade vi $-31,7^{\circ}$ den 10/1 och $-31,1^{\circ}$ den 20/2. Men efter vintern fick vi en varm och fin junimånad.

– Vintern 1986–1987 blev den tredje kalla vintern i rad. En märklig kyla inträffade i början av januari 1987 då vi hade ett högtrycksläge över Norrland och en ihållande nordlig vind på 3–5 m/sek, samtidigt som det var -25 till -30° . Det avlästes den 9–10/1 mycket låga temperaturer på högt belägna platser i Dalarna, och det är mycket ovanligt! Så hade t ex nya väderstationen vid Idkerberget, som ligger längst upp i östra delen av byn hos familjen Jaans, -30° som lägsta temperatur och -31° mitt i byn Sågsbo i Bjursås, på en plats som ligger 400

Harry Lidman ror på vägen ut till Sunnanö den 22 maj 1966, då vårfloden efter snöintern 1965–66 var ovanligt hög.

Foto: Lars Andersson

m ö h hos Björni och Gunilla Frost (SMHI nederbördsstation i Bjursås). Enligt byborna har man tidigare inte haft så låga temperaturer i byn, inte ens under krigsåren på 1940-talet.

I början av mars 1987 fick vi åter en släng av verklig arktisk luft och det var på håret att Vasaloppet blev inställt. Natten till den 2 mars sjönk temperaturen till $-31,5^{\circ}$ vid Bäckelund och vid byn Slaggen i Aspeboda var det $-32,4^{\circ}$. Högt belägna platser hade inte så kallt denna gång eftersom det var vindstilla, Idkerberget noterade $-22,1^{\circ}$ vid den nya mätstationen, medan man nere vid järnvägsstationen i samhället hade $-31,2^{\circ}$.

Sedan kom den eländigt kalla sommaren 1987, som går till väderhistorien. Särskilt dåligt var vädret i juni och augusti. Och solmätningstationen på hotell Galaxens tak i Borlänge fick en dålig start – det var bottenrekord i solskenstid här i Dalarna. För juni månad hade man totalt bara 78 soltimmar (normalt ca 300 timmar). Medeltemperaturen var $+11,5^{\circ}$ i Falun och $+10,6^{\circ}$ vid Idkerberget. I juli blev det lite bättre, men sedan var det samma elände under augusti också. Ett annat rekord (?) var antalet regndagar under juni i Borlänge: 28 dagar! 101,2 mm blev regnmängden för juni. Bara 5 dagar hade över $+20^{\circ}$ – dåligt! Augusti blev en upprepning av junivädret.

Sedan kom en nog så märklig vinter 1987–1988. Det var mycket mildt

och snöfattigt till att börja med. Nederbörden var mycket riklig under januari och februari, Borlänge fick 148,6 mm den 1/1–28/2 och Idkerberget 196,7 mm samma tid. Genom det milda vädret kom snödjupet på Tunaslätten att vara ganska tunt ända till slutet av januari, medan man uppe i Gyllbergen hade betydligt mera. Tyvärr lade sig mycket av nederbörden på träden, och längre fram på vintern fick vi en stor mängd toppbrott på träd som låg på höga nivåer, särskilt i terräng över 400 m ö h. Den 27/2 hade Gyllbergsterrängen mellan 90 och 100 cm djup snö i de högsta lägena kring TV-masten.

Vintern gjorde en sista framstöt natten till den 21 april i våra trakter då vi fick vinterns värsta snöfall med 32 mm nederbörd i Borlänge. Det intensiva snöfallet knäckte ytterligare träd. Sedan fick vi sommar direkt i maj med höga temperaturer redan i månadens början. I slutet av maj var det upp till 27° . Det fina och vackra vädret stod sig även under juni med upp till $+29,6^{\circ}$ den 27 juni. Sedan blev det en långsam försämring som började i juli och fortsatte under augusti.

Lars Andersson

Källor: Klimatstatistik från SMHI Norrköping samt egna mätningar och bearbetningar.

Julfirande kring sekelskiftet

Julen och julfirandet med alla dess förberedelser och den spänning som omger dessa, har väl i långliga tider fängslat både ung och gammal. Och även om temat redan behandlats vid otaliga tillfällen i såväl tal som skrift, vill vi ändå komma med ännu ett bidrag. Vi låter därför nittioåriga Anna Enborg, genuin "Tunaflicka", berätta om sin barndoms jular vid tiden kring- och strax efter sekelskiftet.

– Julen var inte bara för oss barn en stor händelse. Den påverkade hela familjen och själva förberedelserna kom igång på allvar redan vid Annadagen, berättar Anna Enborg.

– Lutfisken lades då i blöt. Det var ett måste och en stor händelse, då inte minst vi barn började känna att nu var julen nära. För mor i huset var väl detta med lutningen av fisken inte alltid så romantiskt som man kunde tro.

Speciellt gällde detta de många vattenbytena, det var kallt och "sulligt" och vatten som skulle bäras långa vägar. För vår del hade vi det i alla fall rätt bra för vi kunde luta inomhus, men i gårdar med oeldade utrymmen där vattnet frös till en hård iskorpa som måste slås sönder med rödfrusna händer, var det nog inte så roligt. Och så följde alla andra förberedelser slag i slag med slakt, bak, ljusstöpning och

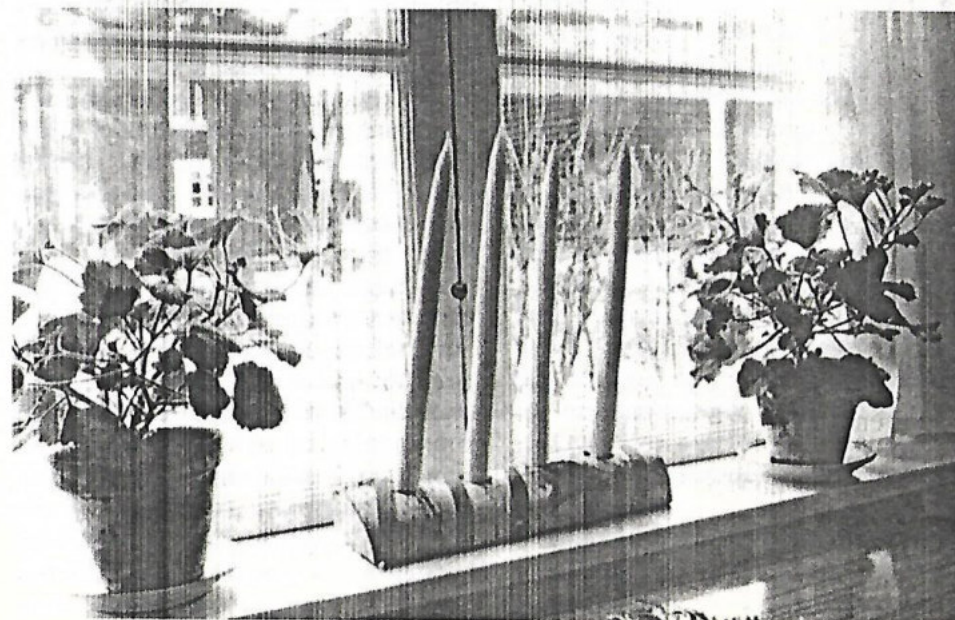

Foto: Kurt Lindroth